

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗΣ ΦΡΑΣΕΟΛΟΓΙΑΣ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΝΟΤΙΑΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΟΡΕΙΝΗΣ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ

Ελένη Μπάντιου & Δώρας Κυριαζής
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

In the light of contact linguistics, we examine dialectal phraseological material of the Greek idioms of South Albania and of the mountain region of Thesprotia. The collection of the phraseological material was mainly based on indexing phraseological units from the literary work of T. Kotsias and S. Dimitriou, who systematically use the dialectal variation in their writings. A comparison of the gathered material with the available, corresponding phraseological units coming from the Albanian language was made afterwards. Our study highlights a series of phraseological equivalents between the two linguistic varieties, which are the result of the language contact between Greek speaking and Albanian speaking populations of this specific geographic, as well as linguistic area.

Keywords: Epirus, language contact, Balkan linguistics, phraseological equivalents

1. Εισαγωγή

Σκοπός της εργασίας είναι να θέσει ζητήματα που αφορούν τη διαλεκτική φρασεολογία, εντάσσοντάς τα στο ευρύτερο πεδίο των γλωσσικών επαφών αλλά και της βαλκανικής γλωσσολογίας. Εξετάζουμε φρασεολογικό υλικό από τα ελληνικά ιδιώματα της νότιας Αλβανίας και της ορεινής Θεσπρωτίας, υπό το πρίσμα των γλωσσικών επαφών μεταξύ των ομιλητών των ελληνικών της ευρύτερης περιοχής της Ηπείρου και των ομιλητών της αλβανικής γλώσσας. Οι μελέτες που αφορούν τα ελληνικά της περιοχής, αλλά και τη σχέση τους με την αλβανική γλώσσα και τις διαλέκτους της, δεν έχουν συμπεριλάβει ως τώρα το πεδίο της φρασεολογίας. Αυτή η περιορισμένη παρουσία των στερεότυπων και των παγιωμένων φράσεων στις εργασίες που αφορούν τη συγκεκριμένη ζώνη ελληνοφωνίας ήταν η αφορμή για να ξεκινήσει η έρευνα και η καταγραφή των φρασεολογισμών.

2. Φρασεολογισμοί και διάλεκτος

2.1. Τα όρια του φρασεολογισμού

Στη σύγχρονη γλωσσολογία δεν υπάρχει ενιαία άποψη για τον ακριβή καθορισμό της φρασεολογικής μονάδας (στο εξής ΦΜ) ως γλωσσικής μονάδας. Υπάρχουν διάφορες προσεγγίσεις για το σύνολο των ΦΜ και τον χαρακτήρα των γλωσσικών στοιχείων που χαρακτηρίζονται ως φρασεολογισμοί (Tresorukova 2015).

Είναι απαραίτητο, πριν από κάθε μελέτη να ορίζουμε τι συμπεριλαμβάνουμε στο υλικό μας και τι χαρακτηρίζουμε ως **φρασεολογική μονάδα** (ΦΜ), λαμβάνοντας υπόψη την πληθώρα ορισμών στη λέξικογραφία και στη βιβλιογραφία. Για παράδειγμα, δεν παρατηρείται συμφωνία σχετικά με το αν οι παροιμίες και τα γνωμικά μπορούν να συμπεριληφθούν στους φρασεολογισμούς, με την ευρύτερη έννοια. Στην παρούσα εργασία ακολουθούμε τον Συμεωνίδη (2000: 18), ο οποίος επισημαίνει ότι, παρόλο που οι παροιμίες δεν αποτελούν κανονικούς φρασεολογισμούς, η σταθερή τους μορφή και η δυνατότητα που έχουν να ερμηνευθούν μας αναγκάζουν να τις καταχωρήσουμε στους φρασεολογισμούς υπό την ευρεία έννοια (Συμεωνίδης 2000: 22).

Λαμβάνοντας υπόψη την, πολλές φορές δυσνόητη και πολύπλοκη, ορολογία της φρασεολογίας, ο Συμεωνίδης αναφέρει ως μονάδες υπό εξέταση τα **φρασήματα** (Phraseme) ή **φρασεολεξήματα** (Phraseolexeme) ή **ιδιωτισμούς** (idioms), μεταξύ και άλλων όρων, που είναι «συνδυασμοί λέξεων με ελάχιστο αριθμό τις δύο λέξεις / ή δύο λεξήματα, δεν αποτελούν υποχρεωτικά πρόταση, έχουν διαφοροποιημένη σημασία από τα συστατικά τους και δεν έχουν πάντα τη συνήθη συντακτική δομή» (Συμεωνίδης 2000: 18).

Οι ΦΜ σχηματίζουν μια κλίμακα κατηγοριών, από τις λιγότερο σταθερές μορφοσυντακτικά και τις λιγότερο ιδιωτισμικές, όπως ορισμένες συμπαραθέσεις π.χ. «με παίρνει ο ύπνος / το παράπονο», μέχρι τις κατηγορίες με πολύ υψηλό δείκτη ιδιωτισμικότητας και σταθερότητας, π. χ. «τα παίρνω στο κρανίο» (Μότσιου 2007). Με την έννοια αυτή, οι λιγότερο ιδιωτισμικές ΦΜ είναι πιο κοντά στις ελεύθερες γλωσσικές μορφές, ενώ η μεγαλύτερη ιδιωτισμικότητα είναι χαρακτηριστική των παγιωμένων εκφράσεων. Οι Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Ευθυμίου (2006: 17) επισημαίνουν ότι οι στερεότυπες εκφράσεις με κανονική συντακτική δομή είναι δυνατό να παρουσιάζουν αμφισημία όταν η ίδια ακολουθία λέξεων συμπεριφέρεται και ως ελεύθερος συνδυασμός λέξεων με συνθετική σημασία. Για παράδειγμα, η στερεότυπη έκφραση «ξεχείλισε το ποτήρι» μπορεί να λειτουργήσει και ως ελεύθερος συνδυασμός, με την κυριολεκτική σημασία.

Καταλήγοντας στα αναγκαία και επαρκή κριτήρια για τον καθορισμό των ΦΜ, οι φρασεολογισμοί με την ευρεία έννοια περιλαμβάνουν γλωσσικές δομές που πληρούν τα κριτήρια της **πολυλεξικότητας** (Colson 2008: 193), της **μη συνθετικότητας της σημασίας** ή κριτήριο της **ιδιωτισμικότητας** (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Ευθυμίου 2006: 23), και της **σχετικής στερεοτυπίας στο συντακτικό** του φρασεολογισμού. Επίσης, το κριτήριο της **λεξικοποίησης** και της **αναπαραγωγικότητας** (Συμεωνίδη 2000: 51) και τέλος, το χαρακτηριστικό της **μεταφοράς** (figurative) και η **αδιαφάνεια της σημασίας** (Θώμου 2003).

2.2. Χαρακτηριστικά διαλεκτικών φρασεολογισμών

Μέχρι πρόσφατα, ο κύριος όγκος της έρευνας που αφορά τη φρασεολογία λάμβανε υπόψη μόνο τις πρότυπες γλώσσες (standard languages), ή όπως στην περίπτωση της ελληνικής, μόνο την κοινή. Κατ' επέκταση, οι μελέτες έχουν αντλήσει το υλικό τους σχεδόν αποκλειστικά από τις γραπτές μορφές της γλώσσας (κυρίως από την υπάρχουσα λεξικογραφία), ενώ οι διάλεκτοι, ως γεωγραφικές (και κοινωνικές¹) ποικιλίες, δεν συμπεριλαμβάνονταν.

Τα περισσότερα κοινά φρασεολογικά στοιχεία των σύγχρονων ευρωπαϊκών γλωσσών οφείλονται στην επαφή των μορφωμένων τάξεων στις χώρες της Ευρώπης, όπου η ανταλλαγή ιδεών πραγματοποιούνταν και μέσω του γραπτού λόγου (Piirainen 2010). Αυτοί οι φρασεολογισμοί λόγιας προέλευσης απουσιάζουν από τις μη κυρίαρχες γλωσσικές ποικιλίες, όπως είναι οι γεωγραφικές διάλεκτοι.

Στα φρασεολογικά λεξικά οι ενδείξεις που αφορούν τη διατοπικότητα είτε δεν υπάρχουν, είτε είναι ανεπαρκείς, ενώ οι συγκριτικές φρασεολογικές μελέτες δεν λαμβάνουν συνήθως υπόψη τη γεωγραφική κατανομή των φρασεολογικών μονάδων. Αντιθέτως, στηρίζονται στην ιδέα ενός ομοιογενούς συνόλου φρασεολογισμών.

Όσο αφορά τα κοινά χαρακτηριστικά των διαλεκτικών φρασεολογισμών σημειώνονται, μεταξύ και άλλων, τα εξής:

- (i) **Παραλλαγές:** Οι διάλεκτοι έχουν την τάση για μεγαλύτερη μορφοσυντακτική ποικιλία και παραλλαγές στους φρασεολογισμούς, δηλαδή υποκαθιστούν τις λέξεις με συνώνυμες και εμφανίζουν μορφοσυντακτικές παραλλαγές με αντιστροφή των όρων, ενώ υπάρχει και η πιθανότητα εμφάνισης παραλλαγών ως αποτέλεσμα των γλωσσικών επαφών.

---

¹ Εδώ περιοριζόμαστε μόνο στις γεωγραφικές ποικιλίες.

- (ii) **Ανεκτικότητα στην ποικιλία:** Παρά το γεγονός ότι και οι διαλεκτικοί φρασεολογισμοί ακολουθούν μια εσωτερική νόρμα στη δομή τους, είναι πολύ περισσότερο ανεκτικοί στην ποικιλία, είναι λιγότερο εδραιωμένη και περισσότερο ευέλικτη η μορφή των διαλεκτικών τύπων και επιτρέπουν στον ομιλητή της διαλέκτου να κατασκευάσει εκ νέου τον ιδιωματοισμό σε κάθε του χρήση. Αντιθέτως, οι γλωσσικές ποικιλίες που βασίζονται και στην κωδικοποίηση του γραπτού λόγου είναι λιγότερο ευέλικτες.
- (iii) **Ονοματολογικά συστατικά:** Για παράδειγμα μικροτοπωνύμια, τα οποία έχουν σημαντικό ρόλο για τη ζωή των διαλεκτόφωνων ομιλητών μιας οριοθετημένης γεωγραφικά περιοχής, και είναι συστατικά διαλεκτικών φρασεολογισμών. Αυτά δεν μπορούν να είναι γνωστά στην πρότυπη γλώσσα ή να είναι συστατικά των φρασεολογισμών της.
- (iv) **Πολιτισμικά στοιχεία και λεξιλόγιο:** Λεξιλόγιο που δεν εμφανίζεται στους φρασεολογισμούς της πρότυπης γλώσσας (π. χ. αγροτικός τομέας, ο οποίος εκλείπει πια ακόμα και από τις διαλεκτόφωνες κοινωνίες, βασικές ανάγκες και πτυχές της ανθρώπινης ζωής όπως η τροφή). Έτσι, μόνο αυτοί οι ομιλητές που έχουν την αντίστοιχη συμβολική γνώση μπορούν να αποκωδικοποιούν τη σημασία των φρασεολογισμών (Assenova 1993· Piirainen 2008: 217· 2010).
- (v) **Πραγματολογικά στοιχεία:** Οι διάλεκτοι επιδεικνύουν ιδιαίτερη αδιαφορία για το υφολογικό μαρκάρισμα. Φρασεολογικές μονάδες που για τον ομιλητή της πρότυπης γλωσσικής ποικιλίας ακούγονται αγενείς (π. χ. υβριστικού περιεχομένου), δεν είναι αντιληπτές ως τέτοιες από τον ομιλητή της διαλέκτου. Άλλο ένα πραγματολογικό χαρακτηριστικό είναι η τάση για χρήση της υπερβολής, της ειρωνείας, του χιούμορ και του σαρκασμού.

Είναι φανερό επομένως η ανάγκη διεπίδρασης του πεδίου της φρασεολογίας με τη διαλεκτολογία (Tzitzilis 2000).

Για τη φρασεολογία, η συμπερίληψη των διαλέκτων σημαίνει περισσότερη εμβάθυνση σε χωρικά ζητήματα (areal aspects), γιατί εκτός από ζητήματα διαχρονικότητας των φρασεολογισμών, υπάρχει και η πλευρά της διατοπικότητας, εφόσον κάποιοι φρασεολογισμοί εμφανίζονται σε περιορισμένες γεωγραφικές περιοχές, κι αυτό αφορά τόσο τις πρότυπες όσο και τις διαλεκτικές ποικιλίες.

3. Η βαλκανική διάσταση

Όσο αφορά τη βαλκανική φρασεολογία, το έργο του Papahagi (1908) παραμένει ακόμα το σημαντικότερο (Τζιτζιλής 2000: 13–14). Ενώ οι βαλκανισμοί των άλλων

επιπέδων — όπως της φωνητικής, της μορφολογίας και της σύνταξης- μπορούν να εντοπιστούν και να μετρηθούν σχετικά εύκολα, στο επίπεδο της φρασεολογίας αυτή η δουλειά είναι εξαιρετικά δύσκολη, καθώς εμφανίζονται προβλήματα εντοπισμού και οριοθέτησης του υλικού.

Ξεκινώντας από το γεγονός ότι οι ΦΜ είναι αποτέλεσμα παγίωσης ελεύθερων συνταγμάτων (Demiraj 1994: 198), άρα αποτυπώνουν τα δομικά χαρακτηριστικά των αντίστοιχων γλωσσών, αυτές, διαφορετικά από τα λεξιλογικά δάνεια, μπορεί να χαρακτηριστούν ως στοιχεία που συμβάλλουν στη διαμόρφωση της Βαλκανικής Γλωσσικής Ένωσης². Σύμφωνα με την κατάταξη που επιχειρεί ο ίδιος μελετητής για τα ισόγλωσσα των βαλκανικών γλωσσών σε λεξιλογικό επίπεδο (Schaller 1975: 173), όταν μια ΦΜ απαντά σε τρεις ή περισσότερες βαλκανικές γλώσσες, έχουμε να κάνουμε με ισόγλωσσο πρώτου βαθμού, ενώ όταν απαντά μόνο σε δυο γλώσσες, έχουμε ισόγλωσσο δεύτερου βαθμού. Έχει διατυπωθεί επίσης η άποψη ότι τα κοινά φρασεολογικά στοιχεία εμφανίζονται περισσότερο στις διαλέκτους και λιγότερο στις πρότυπες/κοινές ποικιλίες των βαλκανικών γλωσσών, η δημιουργία των οποίων συνοδεύτηκε από τάσεις αποβαλκανιοποίησης (Tzitzilis 2000: 13).

Σε θεωρητικό επίπεδο παρατηρείται αδυναμία συσχέτισης των φρασεολογικών μελετών που αφορούν τις βαλκανικές γλώσσες με την ίδια τη θεωρία της Βαλκανικής Γλωσσικής Ένωσης, ενώ αξιοσημείωτη είναι η ανεπάρκεια φρασεολογικών λεξικών για τις περισσότερες βαλκανικές γλώσσες (Τζιτζιλής 2000).

Με ελάχιστες εξαιρέσεις (Χιώτη 2010· Συμεωνίδης 2000), παραμένουν σπάνιες στην ελληνική βιβλιογραφία οι συστηματικές μελέτες στο πεδίο της φρασεολογίας και υπάρχει η δυσκολία της απουσίας φρασεολογικών λεξικών για τα νέα ελληνικά (Μάρκου 2018). Το διαθέσιμο φρασεολογικό υλικό που αφορά την ελληνική αποτελείται από συλλογές με λόγιες εκφράσεις ή εκφράσεις από την εκκλησιαστική γλώσσα (Μάρκου 2018· Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Ευθυμίου 2006).

Όσο αφορά τη βαλκανική διάσταση της φρασεολογίας της αλβανικής, το έργο αναφοράς είναι το Fjalor Frazelogjik Ballkanik (FFB 1999). Στο λεξικό καταγράφονται τα φρασεολογικά παράλληλα των βαλκανικών γλωσσών που είναι αποδεικτικά στοιχεία της τυπολογικής τους εγγύτητας. Τέτοιου είδους τυπολογικές συνάψεις είναι η δομή των φρασεολογικών μονάδων, η σημασιολογική τους ομοιότητα, αλλά και η λειτουργική ισοδυναμία. Μέσα από τη διαγλωσσική σύγκριση των φρασεολογικών μονάδων φαίνονται τόσο τα τυπολογικά παράλληλα, όσο και οι αμοιβαίες επιρροές και οι παρεμβολές άλλων γλωσσών, όπως είναι η τουρκική (Φλιάτουρας 2001).

² Ο Schaller (1975: 172) τις ονομάζει **sprachbundbildende**.

Όπως έχει επισημανθεί, «από σημασιολογικής πλευράς, οι ΦΜ μιας συγκεκριμένης γλώσσας έχουν τις αντίστοιχές τους στην πλειοψηφία των γλωσσών της υφηλίου. Από δομικής πλευράς, δηλαδή σε ό,τι αφορά στα λεξιλογικά στοιχεία που τις απαρτίζουν, ο αριθμός αντιστοιχιών περιορίζεται αισθητά» (Tomici 1983: 236). Γι' αυτό το λόγο, παράλληλα με τα λεξικά που βασίζονται σε δομικά κριτήρια (π. χ. FFB 1999) είναι ανάγκη να συνταχθούν και θεματικά ή αναλογικά φρασεολογικά λεξικά, όπου να συγκεντρώνονται συνωνυμικές ΦΜ της ίδιας γλώσσας (συμπεριλαμβανομένων και των διαλέκτων/ιδιωμάτων) αλλά και άλλων γλωσσών, όταν πρόκειται για αντιπαραθετικά λεξικά. Να ξεκινήσουμε από το περιεχόμενο για να οδηγηθούμε στη μορφή· να αρχίσουμε από τα βασικά πεδία της ανθρώπινης δραστηριότητας και ύπαρξης (γέννηση, γάμος, θάνατος, υπομονή, θυμός, υπερηφάνεια, σβελτάδα, εξυπνάδα, συνέπεια, τεμπελιά, αναβλητικότητα κτλ.) και μέσα από το ψηφιδωτό που δημιουργείται να δούμε σε τι βαθμό συγκλίνουν ή αποκλίνουν οι βαλκανικές γλώσσες σε φρασεολογικό επίπεδο, ποιες απ' αυτές βρίσκονται πιο κοντά και ποιες πιο μακριά σε ό,τι αφορά στη γλωσσική «επένδυση» του ίδιου περιεχομένου (σημαιομένου).

Θα διαπιστώσουμε, λ.χ., ότι η σημασία 'σέρνω πολύ μια δουλειά, δεν την ολοκληρώνω ποτέ, ούτε την πιάνω ούτε την αφήνω', στη νέα ελληνική αποδίδεται με τη ΦΜ *ράβε ξύλωνε*, που βρίσκει πλήρη αντιστοιχία στο αλβανικό *qep e shqep*, αλλά και συνώνυμά του όπως *hiq e mos këput* 'να τραβάς και να μη κόβεις', *shosh e sit e mos gatuaj* 'κοσκί-νιζε, σίτιζε και μη μαγειρεύε', *tund e mos shkund* 'κούνα και μη τίνάζε', που αποτελούνται από ρήματα στην προστακτική τόσο στα ελληνικά όσο και στα αλβανικά.

4. Περίπτωση μελέτης: τα νεοελληνικά ιδιώματα της νότιας Αλβανίας και της Θεσπρωτίας

Η περίπτωση μελέτης αφορά τα ιδιώματα των γεωγραφικών περιοχών του Πωγωνίου στον βορρά — σε Ελλάδα και Αλβανία, — της ορεινής Θεσπρωτίας (χωριά Μουργκάνας) στο νότο και της ελληνόφωνης περιοχής της Δρόπολης στα δυτικά, μαζί με την ευρύτερη περιοχή των Αγίων Σαράντα. Τα ελληνικά που μέχρι και σήμερα μιλιούνται στις περιοχές αυτές φαίνεται πως αποτελούν ένα γλωσσικό συνεχές που φέρει το διακριτικό χαρακτηριστικό του νότιου φωνηεντισμού (Κυριαζής 2017). Ιστορικά, η περιοχή αυτή της Βαλκανικής αποτέλεσε τον γεωγραφικό χώρο συνύπαρξης αλλόγλωσσων πληθυσμών (Brown & Joseph 2013: 146), η ζώνη αυτή εμφανίζει τον μεγαλύτερο αριθμό ελληνόφωνων οικισμών, ενώ γύρω από αυτήν υπάρχουν αλβανόφωνοι πληθυσμοί οι οποίοι μιλούν τα *labërisht* και *çamërisht* (Kyriazis 2012· Brown & Joseph 2013· Joseph et al. 2019).

4.1. Υλικό και μεθοδολογία

Για να εντοπίσουμε φρασεολογισμούς της διαλέκτου στραφήκαμε αρχικά στη διαλεκτόφωνη λογοτεχνία της περιοχής, ώστε να εξετάσουμε έπειτα ποιες φρασεολογικές μονάδες είναι πιθανά μεταφραστικά δάνεια (calques) αλβανικών φρασεολογισμών και αν ανιχνεύονται στοιχεία που μαρτυρούν την επαφή της διαλέκτου με την αλβανική γλώσσα.

Το υλικό της εργασίας προέκυψε από την αποδελτίωση των φρασεολογισμών που συναντάμε στη λογοτεχνία του Σωτήρη Δημητρίου και του Τηλέμαχου Κώτσια (449 ΦΜ από 11 βιβλία), δύο συγγραφέων που γράφουν στο τοπικό ιδίωμα, είτε σε όλο τους το έργο, είτε αποσπασματικά. Κατά την αποδελτίωση των φρασεολογισμών σκόπιμα δεν συμπεριλήφθηκαν στο υλικό οι φρασεολογικές μονάδες οι οποίες αποτελούν μέρος των δι-αδεδομένων φρασεολογισμών της κοινής νεοελληνικής, στο βαθμό που τις γνωρίζουμε.

Μια δυσκολία κατά την αποδελτίωση ήταν η επιλογή των ορίων των φρασεολογισμών, δηλαδή ποια είναι τα στοιχεία τα οποία ανήκουν στη φρασεολογική μονάδα και ποια αποτελούν το περικείμενό της. Όπως αναφέρει η Χιώτη (2010: 190) σε κάποιες περιπτώσεις είναι δύσκολο να ορίσουμε με τρόπο σαφή αν το ρήμα ή το ουσιαστικό με τους προσδιορισμούς του είναι εξίσου παγιωμένα στοιχεία της ΦΜ. Επιλέξαμε να παραθέσουμε τα στοιχεία που θεωρούμε ότι ανήκουν στη ΦΜ και να εντάξουμε σε αγκύλες όσες μονάδες θα μπορούσαν να απουσιάζουν αλλά και το συγκεκριμένο, όταν κρίναμε πως είναι απαραίτητο για να αποδώσουμε σημασία στη ΦΜ.

Έπειτα έγινε η αναζήτηση του φρασεολογισμού στη βάση δεδομένων του Κέντρου Ερεύνες Ελληνικής Λαογραφίας (Κ.Ε.Ε.Λ), όπου βρίσκεται αποδελτιωμένο και απομαγνητοφωνημένο φρασεολογικό υλικό και παροιμίες από όλα τα ελληνόφωνα μέρη. Καταγράφηκαν οι εμφανίσεις των φρασεολογισμών με τις σημασίες τους και τους τόπους προέλευσής τους και μαρκάραμε στο υλικό αν κάθε ΦΜ υπάρχει και στην κοινή ή και στις διαλεκτικές/γεωγραφικές ποικιλίες ή αν εμφανίζεται αποκλειστικά στην ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου. Έπειτα έγινε επαλήθευση του υλικού και στις διαθέσιμες μονογραφίες που αφορούν τη συγκεκριμένη γεωγραφική και γλωσσική περιοχή.

4.2. Φρασεολογία της διαλέκτου και γλωσσικές επαφές

Για την αναζήτηση των φρασεολογικών ισοδύναμων στην αλβανική γλώσσα, εξετάστηκαν οι καταχωρήσεις στα φρασεολογικά λεξικά «Fjalor Frazelogjik Ballkanik» (FFB 1999) και «Fjalor Frazelogjik i Gjuhës Shqipe» (Thomai 2010). Πριν μπούμε

σε λεπτομέρειες που αφορούν στο υλικό μας, να σημειώσουμε ότι η Tomici (1983: 237–241) συγκρίνοντας τις συνώνυμες ΦΜ των σλαβικών και μη σλαβικών γλωσσών της Βαλκανικής οδηγείται στην εξής κατάταξη:

- (i) ΦΜ με ίδια σημασία, που πραγματώνονται με τα ίδια λεξιλογικά μέσα
- (ii) ΦΜ με ίδια σημασία σε όλες τις βαλκανικές γλώσσες, αλλά με λεξιλογικά συστατικά που δεν συμπίπτουν πλήρως
- (iii) ΦΜ με ίδια σημασία, αλλά με διαφορετικά λεξιλογικά συστατικά
- (iv) ΦΜ με ίδια σημασία, με σημασιολογικό «ταίρι» σε μία από τις βαλκανικές γλώσσες.

Ξεκινώντας από τη φύση των ΦΜ, είναι αναμενόμενο η κατά λέξη μετάφρασή τους σε μια άλλη γλώσσα να δημιουργεί δυσκολίες κατανόησης, πράγμα που φαίνεται στην περίπτωση ΦΜ που 'βγάζουν νόημα' στις περιοχές γλωσσικής επαφής (π. χ. όμορα αλλόγλωσσα ιδιώματα), και που γίνονται όλο και πιο δυσνόητες καθώς απομακρυνόμαστε από τις ζώνες επαφής.

Για παράδειγμα, τα παρακάτω συντάγματα που σημειώνονται με αστερίσκο χρησιμοποιούνται και σήμερα στους οικισμούς της εθνικής ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία, ενδεχομένως και σε άλλα σημεία της Ηπείρου, όπου η ελληνική και η αλβανική βρέθηκαν σε μακρόχρονη επαφή, αλλά ηχούν παράξενα και ακαταλαβίστικα στα αυτιά των Ελλήνων που μένουν σε μεγάλα αστικά κέντρα και πάντως μακριά από την Ήπειρο. Τα παραθέτουμε όπως παρουσιάζονται στο (FFB 1999): *sot për sot* *σήμερα για σήμερα 'για την ώρα, προς το παρόν', *tani për tani* *τώρα για τώρα 'για την ώρα', *brenda për brenda* *μέσα για μέσα 'εκ των ενόντων', *nuk pi ujë [diçka]* *δεν πίνει νερό 'δεν ισχύει, δεν έχει αξία', *s'më rrihet në një vend* *δε μου κάθεται σ' ένα τόπο 'δεν μπορώ να καθίσω σε ένα μέρος, είμαι ανήσυχος', *s'i bëhet vonë* *δεν του πάει αργά 'αδιαφορεί, δεν νοιάζεται', *jar zemër* *δίνω καρδιά 'εγκαρδιώνω, δίνω θάρρος', *marr zemër* *παίρνω καρδιά 'παίρνω θάρρος', *nuk ha shqip* *δεν τρώει αλβανικά 'είναι αγύριστο κεφάλι', *më vjen keq* *μου 'ρχεται κακά 'λυπάμαι, κτλ.

Προσπαθώντας να κατανοήσουμε **γιατί** και **πώς** εισχώρησαν στο (FFB 1999) οι «αδόκιμες» αυτές αποδόσεις, η πιο εύκολη λύση θα ήταν να τις σχετίσουμε με την «αμάθεια» του συντάκτη του αλβανοελληνικού τμήματος του λεξικού. Η αλήθεια είναι πως δεν πρόκειται για *lapsus linguae/calami* ή για έλλειψη επαγγελματισμού από μέρους του. Απλά, εδώ έχουμε να κάνουμε με **τα αποτυπώματα της έντονης και ασύμμετρης επαφής της αλβανικής με την ελληνική** σε περιοχές όπου οι ομιλητές των δυο γλωσσών συναντιόνταν και συναντιούνται καθημερινά. Τέτοια αποτυπώματα τα βρίσκουμε και σε επίπεδο φρασεολογίας.

Υπάρχουν στη διάλεκτο στερεοτυπικές φρασεολογικές δομές που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν φρασεολογικά μεταφραστικά δάνεια ή υβριδικές μορφές φρασεολογισμών, οι οποίες συχνά φέρουν χαρακτηριστικά της αλβανικής εντός των φρασεολογικών της συνταγμάτων. Ένα εισαγωγικό παράδειγμα, αντλημένο από τη γλωσσική κληρονομιά του δημοτικού τραγουδιού είναι ο στίχος:

- (1) Δεν είναι σύκα να τα φας, λεμόνια να τα ζύψεις,
είναι παιδιά λεσιτσινά, λεβέντες, παλικάρια,
που παίρνουν αίμα καθαρό μες τα ματόφρυδά σου (Κατσαλίδας 1994)

Στο «Fjalor Frazelogjik Ballkanik» βρίσκουμε τη ΦΜ της αλβανικής *të merr gjak në vetull* με την ελληνική της απόδοση 'σου παίρνει αίμα στο φρύδι'. Ανατρέχοντας στο Thomai (2010), βρίσκουμε τη σημασία της αλβανικής ΦΜ, η οποία χρησιμοποιείται για χαρακτηρισμό ανθρώπου ως 'πολύ ικανού, πετυχημένου'. Έτσι λοιπόν φωτίζεται και το νόημα του παραπάνω στίχου, ο οποίος, καθώς ανήκει σε δημοτικό τραγούδι, δείχνει συνάμα το βαθμό διάδοσης και το βάθος χρόνου της συγκεκριμένης ΦΜ στους κατοίκους της περιοχής.

Παρακάτω παραθέτουμε μερικά παραδείγματα του υλικού της έρευνας που σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό αντανακλούν τη σχέση της διαλέκτου με την αλβανική:

- (2) εσύ με τις πέτρες κι εγώ με το ψωμί (Δημητρίου 2002: 35)

Πρόκειται πιθανώς για την ελληνική απόδοση της αλβανικής ΦΜ *Unë me bukë e ti me guri* 'εγώ με το ψωμί κι εσύ με το λιθάρι/την πέτρα', η οποία έχει τη σημασία «εγώ σου φέρομαι με καλοσύνη κι εσύ με κακία». Παραλλαγή της ΦΜ αυτής βρήκαμε σε πρόσφατο έργο του Δημητρίου (2021: 241): «όλοι με τα τρόχαλα κι αυτός με τα λιθάρια».

- (3) της πήρε το φτυάρι νερό (Δημητρίου 2002: 109)

Η σημασιολογικά αδιαφανής αυτή μονάδα έχει τη σημασία «μεγαλοπιάστηκε». Πιθανά να έχει σχέση με την αλβανική στερεότυπη φράση *nuk i merr ujë lopata* 'δεν του παίρνει νερό το φτυάρι, η οποία χρησιμοποιείται όταν 'κάτι δεν πάει καλά, δεν επιτυγχάνεται κάτι που έχει τεθεί ως στόχος'.

- (4) σαν το νεφρό στο ξίγκι (Κώτσιας 2000: 118)

Η αλβανική έκφραση είναι [*është*] *si veshka në mes të dhjamit* 'είναι σαν το νεφρό στο ξίγκι' και όπως αρκετές ακόμα παρομοιώσεις της αλβανικής (π. χ. *si veza në kulaç* 'σαν το αυγό στην κουλούρα', *si miu në miell* 'σαν τον ποντικό στο αλεύρι') δηλώνουν ότι κάποιος είναι σε μια πολύ καλή, άνετη και βολική κατάσταση.

(5) [τα λέκια] δεν έπιναν νερό πουθενά (Δημητρίου 1993: 97)

Δηλαδή δεν είχε αξία το αλβανικό νόμισμα στην Ελλάδα. Η παγιωμένη αυτή φράση, η οποία είναι συχνή στα ελληνικά της νότιας Αλβανίας είναι η μετάφραση της αλβανικής *Nuk ri ujë [dǐka]* ‘Δεν πίνει νερό [κάτι]’, η οποία λέγεται για κάτι που δεν έχει αξία, που «δεν πάει/δεν προχωράει», που δεν επηρεάζει τίποτα.

(6) δεν θόλωσε νερό σε άνθρωπο (Δημητρίου 1993:69)

Ο φρασεολογισμός αναφέρεται σε κάποιον ο οποίος δεν πείραξε και δεν ενόχλησε κανέναν. Ως ΦΜ είναι άγνωστη στην ΚΝΕ, ενώ έχει το αλβανικό ισοδύναμο *Nuk turbullon ujë* ‘δε θολώνει (τα) νερά’, δηλαδή «δε δημιουργεί πρόβλημα».

(7) είμαι για το ποτάμι (Δημητρίου 2002: 144)

Η φράση αναφέρεται σε κάποιον που δεν αξίζει πια να ζει, που έχει ξοφλήσει. Υποθέτουμε πως υπάρχει μια σχέση με την αλβανική φράση *është për lumë (dikush)*, ‘(κάποιος) είναι για το ποτάμι’, η οποία χρησιμοποιείται για την περιγραφή μιας άσχημης και δύσκολης κατάστασης. Γνωστή φράση της ελληνικής είναι η «τον πήρε το ποτάμι», δηλαδή ‘απέτυχε, καταστράφηκε τελείως’ (ΛΚΝ 2009), όμως η συγκεκριμένη δομή, η οποία εμφανίζεται στη διάλεκτο με τη χρήση του ρήματος «είμαι», μάλλον σχετίζεται αμεσότερα με την ισοδύναμη αλβανική ΦΜ.

(8) αίμα να σου γίνει! (Κώτσιας 1998: 88)

Πρόκειται για μια στερεότυπη φράση ευχής που λέγεται σε ένα τραπέζι ως πρόποση. Η ισοδύναμη αλβανική φράση είναι *T’u bëftë gjak e dhjamë!* ‘Να σου γίνει αίμα και ξιγκι!’ και έχει τη σημασία «να σου πάνε όλα καλά, να έχεις την υγεία».

(9) Να μου πάρεις το κακό [εσύ] (Κώτσιας 1991: 105)

(10) Να σου πάρω το κακό κι ες μου λείπει κι ένα μάτι (Κατσαλίδας 1994: 296)

Η στερεότυπη φράση έχει τη σημασία της αυτοθυσίας για κάποιον ο οποίος υποφέρει, και παραπέμπει στο αλβανικό *Të marrsha të kegen!, Më marrsh të kegen!* ‘να σου πάρω/μου πάρεις το κακό!’. Η ελληνική μετάφραση του αλβανικού φρασεολογισμού είναι ήδη καταγεγραμμένη³ και σε μια ιδιαίτερα σημαντική πηγή για την τοπική ποικιλία

³ Την έχει καταγράψει και ο Μπόγκας (1964- 1966), είναι καταγεγραμμένη σε γλωσσάρι του 19^{ου} αιώνα για την γλώσσα της Πρέβεζας και της Άρτας, ενώ στην περιοχή της Χιμάρας της νότιας Αλβανίας είναι καταγεγραμμένη από τον Βαγιακάκο (Κυριαζής 2019β).

της ελληνικής, στα έγγραφα του Αρχείου του Αλή Πασά, όπου τη συναντάμε με την ίδια μορφή «να της/του πάρουν το κακό» για τη ΦΜ *i marrçin të keqen* ‘να σε πάρουμε το κακό’, για τη ΦΜ *të marrçim të keqen* συναντάμε το «κι ο δόλιος ο Καλόγερος σου πέρει το κακόν σου ‘σου αφήνει γεια’» από την «Αληπασιάδα» του λαϊκού ραψωδού Χατζή Σεχρέτη (Κυριαζής 2019α: 233). Ο ελληνόφωνος εκδότης των εγγράφων του Αρχείου βρίσκει «δυσνόητες» τις παραπάνω φράσεις και τις σημειώνει ως τέτοιες (Κυριαζής 2019α: 237).

Στην πραγματικότητα, είναι φράσεις ενδεικτικές της παρεμβολής της αλβανικής στην ποικιλία της ελληνικής της Ηπείρου ή αλλιώς, ενδεικτικές της αλβανικής ελληνοφωνίας (Κυριαζής 2019α: 233), αν αναλογιστούμε ότι συντάκτες και γραφείς πολλών εγγράφων του αρχείου του Αλή Πασά ήταν διγλωσσοί ομιλητές με μητρική την αλβανική και με γνώση της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας.

(11) *ανοίγω δρόμους* [δεν θα με βρεις πίσω] (Δημητρίου 1993: 88)

Ο συγγραφέας αποδίδει αυτή τη ΦΜ στον λόγο μιας ηρωίδας η οποία είναι αλβανόφωνη και ηλικιωμένη. Από το συγκεκριμένο δεν προκύπτει με τρόπο ξεκάθαρο η σημασία της ΦΜ. Βρίσκουμε όμως στα αλβανικά τη ΦΜ *i bëj (i lëshoj, i hap) udhë [dikujt]* ‘του ανοίγω δρόμο [κάποιου]’ ή *bëj udhë* ‘ανοίγω δρόμο’. Η ΦΜ έχει τη σημασία «κάνω πίσω για κάποιον, υποχωρώ, αποσύρομαι, δεν επιμένω», και έτσι γίνεται κατανοητή και η ελληνική *ανοίγω δρόμους*.

(12) [να στείλει στα εγγόνια του καλάδι με διαλεχτά κεράσια] όσο για πόνο (Κώτσιας 2000: 67)

Ο φρασεολογισμός αναφέρεται στην μικρή ποσότητα, σε κάτι που βρίσκεται μόνο ως δείγμα. Η ΦΜ είναι άγνωστη και ακατανόητη για την κοινή, ενώ στην αλβανική η στερεοτυπική φράση *sa për mall* ‘όσο για πόνο’ έχει ακριβώς την ίδια σημασία.

(13) *έπιακαν τα μάτια της πάνα* (Δημητρίου 2002: 93).

Αυτή η φράση χρησιμοποιήθηκε από τον συγγραφέα για τον χαρακτηρισμό μιας μάνας που θρηγεί. Στο (FFB 1999) βρίσκουμε τις εξής φράσεις, με τις ελληνικές τους αποδόσεις:

(14) α. *I kanë vënë ag sytë*

‘του πιάσανε τα μάτια πάνα, του θόλωσαν (θάμπωσαν) τα μάτια’

β. *I kanë vënë (I kanë zënë) sytë perde*

‘του έπιασαν τα μάτια πάνα (μπερντές)’

γ. *I kanë zënë sytë mjegull*

‘του έχουν πιάσει τα μάτια (πάνα) ομίχλη, αντάρα’

δ. *I kanë vënë (kanë zënë) cergë sytë*

‘πιάσαν τα μάτια πάντα’

Στο (ΛΚΝ 2009) η λέξη *πάνα* (-δα) έχει και τη σημασία της μούχλας, ίσως δηλαδή η φράση να έχει τη σημασία «μούχλιασαν τα μάτια από το κλάμα». Ωστόσο, στο Λεξικό του Μπόγκα (1964: 290) η λέξη έχει και τη σημασία ‘καταρράκτης’ κι αυτό μας δίνει το δικαίωμα να μιλήσουμε για το ενδεχόμενο ταυτόσημων ΦΜ, που συνυπάρχουν στο πλαίσιο των γλωσσικών επαφών και των οποίων η πηγή δεν είναι εύκολα ανιχνεύσιμη.

(15) «*Πώς είσαι έτσι, ορέ ισοβίτη!*» μό ‘λεγε, «σ’ έφαε το κιάλπουρο, σ’ έφαε η ζανάκα» (Τζώρτζης 2015: 95)

(16) *Πάντα [= όταν] είχαμαν σκολειό, θέλαμαν δε θέλαμαν, θα να μασταν μπούτσιε-ροι και μπαλωμένοι, γιατί φίδι που μας έτρωε από το δάσκαλο. Μας έτρωε η ζανάκα* (Τζώρτζης 2015: 73)

Από τα συμφραζόμενα βλέπουμε ότι πρόκειται για την αποτρεπτική/απειλητική φράση *φίδι που σ’ έφαγε!* που απαντά και στην αλβανική: *gjarpri/gjalpri që të hëngri!*, εξ ου και το *κιάλπουρο* (< *gjalpër* ‘φίδι’). Στο ίδιο παράδειγμα μπαίνει και η λέξη *ζανάκα* ‘τρύπα, καθίζηση εδάφους απόκρημνη’ (Τζώρτζης 2015: 204), που μάλλον είναι δάνειο από τα σλάβικα: *zanoska* ‘γούρνα, λάκκος’ (BER 1971: 600), πβ. και αλβ. διαλ. *zangjia*, *zangjói*, της περιοχής Τεπελένι, με σημασία ‘βαθούλωμα, μέρος που μπαίνεις και εγκλωβίζεσαι’ (DSH 1971: 104).

5. Συμπεράσματα

Από τα παραπάνω παραδείγματα αναδεικνύεται μια αυξημένη δυνατότητα κατά λέξη μετάφρασης από τη μια γλώσσα στην άλλη. Πρόκειται δηλαδή για ιδιαίτερες φρασεολογικές δομές τόσο της αλβανικής όσο και της ελληνικής διαλέκτου, οι οποίες έχουν κοινό φρασεολογικό σύνταγμα και είναι απόλυτα ισοδύναμες σημασιολογικά.

Αυτά τα φρασεολογικά ισοδύναμα της διαλέκτου δεν είναι κατανοητοί φρασεολογισμοί για τους ομιλητές της κοινής νεοελληνικής (Qirjazi 2010: 8). Γνωρίζουμε όμως πως είναι υπαρκτές ΦΜ του ηπειρώτικου ιδιώματος που σκιαγραφήσαμε, αυτού της ορεινής

Θεσπρωτίας και της ελληνόφωνης περιοχής της νότιας Αλβανίας. Σταθεροί φρασεολογισμοί ή και άλλες ΦΜ, για τις οποίες δεν γνωρίζουμε τον βαθμό παγίωσής τους, φαίνεται πως είναι μεταφραστικά δάνεια που πέρασαν από την αλβανική στη γειτονική ποικιλία της ελληνικής. Οι ελληνόφωνοι ομιλητές του ιδιώματος δεν έχουν γνώση και συνείδηση της προέλευσης αυτών των φρασεολογισμών, όταν τους χρησιμοποιούν.

Λέμε **φαίνεται** διότι μια πιο προσεκτική εξέταση του μηχανισμού παραγωγής τους οδηγεί μάλλον στο συμπέρασμα ότι οι ΦΜ αυτές είναι αποτέλεσμα της λεγόμενης «αλβανικής ελληνοφωνίας», δηλαδή είναι αποδόσεις αλβανοφώνων που σκέφτονται αλβανικά και μιλάνε/γράφουν ελληνικά. Στη συνέχεια, καθώς τα άτομα αυτά βρίσκονται σε επαφή και με τους ελληνόφωνους της περιοχής, οι τελευταίοι υιοθετούν τα «δημιουργήματα» αυτά, που διαδίδονται στην κοινότητα, ακόμη και σε άτομα που δεν είναι δίγλωσσα. Η γιαγιά μου (Δ. Κ.) δεν γνώριζε σχεδόν καθόλου αλβανικά, αλλά το «να σου πάρω το κακό» το άκουγα συνέχεια απ' τη μακαρίτισσα ως θεραπευτικό και προτρεπτικό. Άλλωστε, ένα μεταγλωσσικό σχόλιο από βιβλίο του Σ. Δημητρίου (2021) νομίζουμε πως εξηγεί τα όσα εμείς οι γλωσσολόγοι προσπαθούμε να κατανοήσουμε. Η αφηγήτρια του μυθιστορήματος «Ουρανός απ' άλλους τόπους» (Δημητρίου 2021), αφού μας έχει εξηγήσει τόσο άμεση και καθημερινή ήταν η επαφή της/τους με αλβανόφωνες συντοπίτισσες:

- (17) *Χα, χου, όλη την μέρα αχολόγαγε το ποτάμι κι από τεμάς κι απ' τις Αρβανίτισσες. Γκουρκίνες μας ήλεγαν, δηλαδή Ελληνίδες γυναίκες* (Δημητρίου 2021: 400),

σε άλλο σημείο του βιβλίου αναφέρει τα εξής:

- (18) *Ούί μώρ' Αλαξάντρα, να σου πάρω το κακό· χα, χα, χα, έτσι λεν οι Αρβανίτισσες* (Δημητρίου 2021: 562)

Σημειώνουμε επ' ευκαιρία ότι τα πραγματολογικά/μεταγλωσσικά σχόλια αποτελούν συχνά διέξοδο για τον συγγραφέα, ο οποίος από τη μία θέλει να «μιλάει» στο τοπικό ιδίωμα κι από την άλλη δεν παύει να έχει στο νου του και τον αναγνώστη, που πιθανότατα να μην το γνωρίζει:

- (19) *Να πάρει μια που να 'χει γούνα, έλεγε της μάνας η άλλη νυφδιά, να φτιάσει κι αυτουνού σεγκούνα. Παροιμίες. Να πάρει αρχόντισσα. Αρχοντας είν' ο Γιώργης σου, της είχε πω μια βολά, για να πάρει αρχόντισσα; Χτύπαγαν μεγάλες πόρτες* (Δημητρίου 2021: 142)

Επιχειρώντας μια διαχρονική προσέγγιση, θα λέγαμε ότι στις ΦΜ «σ' έφαε το κιάλπουρο, σ' έφαε η ζανάκα» (Τζώρτζης 2015), ενδέχεται ο σημερινός ομιλητής του ιδιώματος να μην αναγνωρίζει τι σημαίνουν οι λέξεις *κιάλπουρο* και *ζανάκα*, αλλά είναι πολύ

πιθανόν να γνωρίζει τι σημαίνουν οι ΦΜ ως σύνολο, διότι, όπως είναι γνωστό, η ΦΜ έχει ξεχωριστή σημασία που δεν απορρέει από το «άθροισμα» των λέξεμάτων της. Άρα ο χρήστης εστιάζει στο σύνολο και όχι στα επιμέρους.

Όπως ειπώθηκε στα εισαγωγικά του άρθρου μας, η διαλεκτικότητα των ιδιωματισμών σχετίζεται με τη χρήση ιδιωματικού γλωσσικού υλικού, αλλά και με την ενσωμάτωση ιστορικοπολιτισμικών και γεωγραφικών στοιχείων τοπικού χαρακτήρα.

Βιβλιογραφία

- Assenova, P. 1993. Gr. δεμένος. Paralleles balkaniques et origins mythologiques. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 14: 510–524.
- BER 1971 — Georgiev, V., I. Galabov, Y. Zaimov & S. Ilchev. 1971. *Balgarski etimologichen rechnik* [Βουλγαρικό ετυμολογικό λεξικό]. Vol. I. Sofia: Academic Press “Marin Drinov” [στα Βουλγαρικά].
- Brown, C. G. & B. D. Joseph. 2013. The texture of a linguistic environment: new perspectives on the Greek of southern Albania. *Albanohellenica* 5: 145–152.
- Colson, J.-P. 2008. Cross-linguistic phraseological studies: An overview. In S. Granger, & F. Meunier (eds.), *Phraseology. An Interdisciplinary Perspective*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 191–206.
- Demiraj, Sh. 1994. *Gjuhësi ballkanike* [Βαλκανική γλωσσολογία]. Shkup: Logos-A [στα Αλβανικά].
- DSH 1971 — Domi, M. 1971. *Dialektologjia Shqiptare* [Αλβανική διαλεκτολογία]. Tiranë: Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë [στα Αλβανικά].
- FFB 1999 — Thomaj J., Xh. Lloshi, R. Hristova, K. Qiriazati & A. Melonashi 1999. *Fjalor Frazheologjik Ballkanik* [Βαλκανικό φρασσεολογικό λεξικό]. Tiranë: Shtëpia Botuese “Dituria” [στα Αλβανικά].
- Joseph, B. D., A. Novik, A. Sobolev & A. Spiro. 2019. Greek and Albanian in Palasa and environs: a report from the field. In A. Ralli, P. Barka, B. D. Joseph & S. Bompolas (eds.), *Proceedings of the 8th International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory (MGDLT8) Gjrokastër, 4–6 October 2018*. Patras: University of Patras: 69–78.
- Kyriazis, D. K. 2012. Slavic elements in the Greek idioms of South Albania. *Philologica Jassyensia* 8(1[15]): 151–166.
- Papahagi, P. 1908. Parallele Ausdrücke und Redensarten im Rumänischen, Albanischen, Neugriechischen und Bulgarischen. *Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache zu Leipzig* XV: 113–170.
- Piirainen, E. 2008. Phraseology in a European framework. A cross-linguistic and cross-cultural research project on widespread idioms. In S. Granger & F. Meunier (eds.), *Phraseology: An Interdisciplinary Perspective*. Amsterdam: John Benjamins, 243–258.
- Piirainen, E. 2010. Common features in the phraseology of European languages: cultural and areal perspectives. In J. Korhonen, W. Mieder, E. Piirainen & R. Piñel (Hrsg.), *Phraseologie global — areal — regional. Akten der Konferenz EUROPHRAS 2008 vom 13.–16.8.2008 in Helsinki*. Tübingen: Gunter Narr, 15–27.

- Qirjazi, Dh. K. 2010. *Krugë të çelura e shtigje të pashkelura: i pari fjalor frazeologjik ballkanik, hartuar në drejtimin e akad. Jani Thomai* [Ανοιχτοί δρόμοι και μονοπάτια που δεν πατούσε κανείς: το πρώτο βαλκανικό φρασεολογικό λεξικό, επιμ. του ακαδ. Jani Thomai]. Në *Akademiku J. Thomai në 75 vjetorin e lindjes* [Αφιέρωμα στον Ακαδημαϊκό Jani Thomai για την επέτειό του]. Κορçë. Διαθέσιμο στο: <http://ikee.lib.auth.gr/record/312249/files/Kyriazis%20Ruge.pdf> (ημερομηνία πρόσβασης: 16.12.2021) [στα Αλβανικά].
- Schaller, H. 1975. *Die Balkansprachen. Eine Einführung in die Balkanphilologie*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Thomai, J. 2010. *Fjalor Frazellogjik i Gjuhës Shqipe* [Φρασεολογικό λεξικό της Αλβανικής γλώσσας]. Tiranë: EDFA-Academia e Shkencave e Shqipërisë [στα Αλβανικά].
- Tomici, M. N. 1983. Zur Genesis phraseologischer Einheiten am Beispiel slavischer und nicht-slavischer Sprachen im Balkanraum. In J. Matešić (Hrsg.), *Phraseologie und ihre Aufgaben. Beiträge zum 1. Internationalen Phraseologie-Symposium vom 12. bis 14. Oktober 1981 im Mannheim*. Heidelberg: Julius Groos Verlag, 234–243.
- Tresorukova, I. 2015. Κατάταξη των φρασεολογισμών της ελληνικής γλώσσας: προσέγγιση στο θέμα (με βάση τη ρωσική θεωρία της γλωσσολογίας). Στο Κ. Α. Δημάδης (επιμ.), *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204–2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία: Πρακτικά Ε' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών*. Τ. 4. Θεσσαλονίκη: Ευρωπαϊκή Εταιρία Νεοελληνικών Σπουδών, 553–563.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. & Α. Ευθυμίου. 2006. *Οι στερεότυπες εκφράσεις και η διδακτική της Νέας Ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας*. Αθήνα: Πατάκη.
- Δημητρίου, Σ. 1993. *Ν' ακούω καλά τ' ονομά σου*. Αθήνα: Κέδρος.
- Δημητρίου, Σ. 2002. *Τους τα λέει ο θεός*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Δημητρίου, Σ. 2021. *Ουρανός απ' άλλους τόπους*. Αθήνα: Πατάκη.
- Θώμου, Π. 2003. «Κριτήρια διάκρισης των λεξι(λογι)κών συνάψεων (Lexical collocations) από τις στερεότυπες φράσεις (idioms) στις ρηματο-ονοματικές δομές». Στο *Πρακτικά του 6ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας*. Τ. 1. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης, 394–401.
- Κατσαλίδας, Γ. 1994. *Η περιοχή Θεολόγου Αγίων Σαράντα*. Ιωάννινα: Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών.
- Κυριαζής, Δ. Κ. 2017. Αλβανική και ελληνική: επισκόπηση της ετυμολογικής έρευνας, προβλήματα και προοπτικές. Στο Χ. Τζίτζιλής & Γ. Παπαναστασίου (επιμ.), *Ελληνική Ετυμολογία*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], 394–416.
- Κυριαζής, Δ. Κ. 2019α. «Το Δέλβινο 'ν' η πατρίδα μου...»: τα (βορειο)ηπειρωτικά ιδιώματα. Στο Γ. Α. Κάρλα, Ι. Μανωλέσσου & Ν. Παντελίδης (επιμ.), *Τιμητικός Τόμος για την Χριστίνα Μπασέα-Μπεζαντάκου*. Αθήνα: Ινστιτούτο του βιβλίου & Καρδαμίτσα, 231–248.
- Κυριαζής, Δ. Κ. 2019β. Τα νεοελληνικά ιδιώματα της Ν. Αλβανίας υπό το φως της βαλκανικής γλωσσολογίας. Στο Χ. Τζίτζιλής & Γ. Παπαναστασίου (επιμ.), *Γλωσσικές Επαφές στα Βαλκάνια και στη Μ. Ασία*. Τ. 1. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], 156–175.
- Κώτσιας, Τ. 1991. *Περιστατικό τα μεσάνυχτα*. Αθήνα: Κέδρος.
- Κώτσιας, Τ. 1998. *Το τραγούδι εκείνης της νύχτας*. Αθήνα: Κέδρος.
- Κώτσιας, Τ. 2000. *Βροχή στο μνήμα*. Αθήνα: Κέδρος.

- ΛΚΝ 2009 — Λυπουρλής, Δ., Μ. Σετάτος & Κ. Τσαντσάνογλου (επιστ. εποπτεία), Ε. Μαυρακάκη-Πολυβίου, Γ. Μώρος, Ν. Παπαϊωάννου, Α. Σιμάτα-Βασίλα, Ν. Φωτίου, Σ. Βέργη, Π. Φλώρου-Παναγιωτοπούλου & Α. Τζιβανοπούλου (συντ.). *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. 8 εκδ. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- Μότσιου, Ε. 2007. Αντιπαραθετική φρασεολογία: από τη θεωρία στην πράξη, η περίπτωση του ιδιωτισμικού πεδίου της «εξαπάτησης». Στο 8^ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας, *Ιωάννινα 2007*. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Διαθέσιμο στο: http://www.linguist-uoι.gr/cd_web/docs/greek/032_motsiouICGL8.pdf (ημερομηνία πρόσβασης: 07.08.2021).
- Μπόγκας, Ε. Α. 1964. *Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου: βορείου, κεντρικής και νοτίου*. Τ. Α'. Ιωάννινα: Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών.
- Μπόγκας, Ε. Α. 1966. *Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου: βορείου, κεντρικής και νοτίου*. Τ. Β'. Ιωάννινα: Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών.
- Συμεωνίδης, Χ. 2000. *Εισαγωγή στην ελληνική φρασεολογία*. Θεσσαλονίκη: Κώδικας.
- Τζώρτζης, Γ. 2015. *Ηπειρος κρένω μάνα μου*. Ραβενή [, χ. εκδ.].
- Φλιάτουρας, Α. 2001. Ελληνοαλβανικά φρασεολογικά ισόγλωσσα με βάση τα μέλη και όργανα του ανθρώπινου σώματος: μια μικρή συμβολή. *Albanohellenica* 2: 15–31.
- Χιώτη, Α. 2010. *Οι παγιωμένες εκφράσεις της νέας ελληνικής: ιστορική διάσταση, ταξινόμηση και στερεοτυπικότητα*. Διδακτορική διατριβή. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.